

Maria Radziszewska

ORGANIZACJA SZKOLNICTWA W OKRESIE PIONIERSKIM W OLSZTYNIE PRZEZ WYDZIAŁ OŚWIATY PRZY URZĘDZIE PEŁNOMOCNIKA RZĄDU RP (KWIECIEŃ–SIERPIEŃ 1945)

Słowa kluczowe:

Wydział Oświaty, Olsztyn, nauczyciele, szkoły powszechne, szkoły średnie ogólnokształcące, gimnazjum, szkoła ćwiczeń, liceum pedagogiczne

Schlüsselwörter:

Bildungsministerium, Olsztyn (Allenstein), Lehrern, Grundschulen, weiterführende Schulen, Gymnasien, pädagogisches Schule-

Keywords:

Department of Education, Olsztyn, Teachers, primary schools, general education liceums, gymnasium (middle school), pedagogical liceum

Wstęp

W kwietniu 1945 roku w Olsztynie przy Urzędzie Pełnomocnika Rządu RP uformował się Wydział Oświaty. Jego naczelnikiem został autochton Paweł Sowa. W okresie funkcjonowania Wydziału Oświaty przy Urzędzie Pełnomocnika Rządu RP od kwietnia do końca sierpnia 1945 roku, za sprawą tego Wydziału w Okręgu Mazurskim zorganizowano sieć administracji oświatowej w terenie oraz powołano pierwsze szkoły i uruchomiono skrócone formy kształcenia nauczycieli. Szczególny rozwój szkolnictwa polskiego miał miejsce w Olsztynie, któremu sprzyjał wzmożony ruch osadniczy.

Początki administracji szkolnej w Olsztynie

Olsztyn, po kapitulacji Niemiec w maju 1945 roku stał się integralną częścią Polski. W nim zaczęto tworzyć polską administrację¹. 14 marca 1945 roku Rada Ministrów podzieliła tymczasowo tzw. Ziemie Odzyskane na cztery okręgi administracyjne: I – Śląsk Opolski, II – Dolny Śląsk, III – Pomorze Zachodnie i IV – Prusy Wschodnie oraz wyznaczyła pełnomocników na każdy okręg. W okręgu IV Prusy Wschodnie funkcję pełnomocnika objął Jerzy Sztachelski, a jego drugiego zastępcy

¹ R. Tomkiewicz, *Ułomna samorządność Polski Ludowej Warmia i Mazury 1945–1990*, Olsztyn 2016, s. 58.

Jerzy Burski. 30 marca 1945 roku „Pełnomocnikiem Rządu RP na Okręg byłych Prus Wschodnich” został płk dr Jakub Prawin, natomiast jego zastępcą wspomniany nauczyciel Jerzy Burski². W miesiącach kwiecień, maj i czerwiec trwało formowanie się Urzędu Pełnomocnika w Olsztynie. Powstawały projekty organizacyjne³. W maju 1945 roku został opracowany projekt pełnej organizacji Urzędu Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski, który zakładał utworzenie 11 wydziałów, w tym Wydziału Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego⁴. Wydział o tej nazwie nie powstał. Z chwilą przybycia do Olsztyna Pawła Sowy, byłego burmistrza Działdowa, urodzonego w powiecie olsztyńskim, w kwietniu 1945 roku zaczęto tworzyć Wydział Oświaty przy Urzędzie Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski. W maju Wydział Oświaty został połączony z Wydziałem Kultury i Sztuki⁵. Do lipca siedziba Wydziału mieściła się w ratuszu.

W Wydziale Oświaty przy Urzędzie Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski, poza Pawłem Sową jako naczelnikiem, pracował też Zygmunt Bombel i Maria Zientara-Malewska. Z. Bombel był doświadczonym pedagogiem z województwa białostockiego⁶. W Wydziale Oświaty otrzymał funkcję zastępcy naczelnika natomiast autochtonka Maria, wówczas jeszcze Zientara, pełniła funkcję kierownika referatu przedszkoli⁷. Wspomniane osoby nominację na pracowników Wydziału Oświaty otrzymały z dniem 1 kwietnia 1945 roku⁸. Najdłuższy staż pracy miała Maria Zientara, która przepracowała 26 lat, następnie o rok mniej Paweł Sowa i 24 lata pracy Z. Bombel. Biorąc pod uwagę poziom wykształcenia, to pierwszy skład pracowników Wydziału Oświaty posiadał uprawnienia pedagogiczne zdobyte w różnych zakładach kształcenia nauczycieli. Paweł Sowa kwalifikacje pedagogiczne zdobył na kursach nauczycielskich w Poznaniu, ale też studiował filologię w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, Z. Bombel ukończył Państwowy Instytut Nauczycielski w Warszawie a Maria Zientara żeńskie Seminarium Nauczycielskie w Krakowie. Byli oni doświadczonymi nauczycielami szkół powszechnych. W pierwszej dekadzie maja 1945 roku do władz oświatowych w Olsztynie dołączył Antoni Bąk absolwent Państwowego Męskiego Seminarium Nauczycielskiego im. Stanisława Staszica w Grudziądzu, który tak wspomina początki organizacji szkolnej administracji: „Ta placówka oświatowa wówczas miała nazwę: Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki przy Pełnomocniku

² Okręg Mazurski w raportach Jakuba Prawina. Wybór dokumentów. 1945 r. Przygotował do druku T. Bażyła, Olsztyn 1996, s. 56.

³ APO, zespół: Urząd Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski, sygn. 390, Inwentarz, s. 5.

⁴ M. Plotek, *Trudne początki Okręg Mazurski w latach 1945–1946*, Dąbrówno, 2011, ss. 23–24.

⁵ Ibidem, ss. 35–36.

⁶ OBN, zespół: Zbiory Specjalne sygn. R-807, A. Bąk, „Antoni”, *Moje życie i praca na Warmii i Mazurach/40-lecie*, k. 24.

⁷ P. Sowa, *Po obu stronach kordonu. Wspomnienia*, Olsztyn 1969, s. 154.

⁸ APO, zespół: Urząd Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski, sygn. 390/13, Pracownicy Kuratorium, k. 93. P. Sowa, op. cit., ss. 146–147.

Rządu. Po pewnym czasie Kultura i Sztuka została oddzielona i pozostał tylko Wydział Oświaty [...] Wszystko w tym czasie stanowiło prowizorkę – lokal, organizacja pracy a nawet my pracownicy, to był zlepek przypadkowych ludzi, nie wiele obeznanych z pracą w administracji szkolnej, bez papieru, bez maszyny do pisania a nawet w prowizorycznych granicach województwa. Ale ktoś musiał zająć się organizacją oświaty [...] Początkowo praca ta szła z niepewnością i obawą, ale sytuacja zmuszała do dalszego wysiłku i usprawnienia działalności⁹.

To pierwsze grono władz oświatowych w Olsztynie w miesiącach maj-czerwiec rozrosło się do 15 osób. W lipcu Wydział Oświaty został przekształcony w Kuratorium Okręgu Szkolnego Mazurskiego przy Urzędzie Pełnomocnika Rządu RP w Olsztynie¹⁰ jako organ władzy niezespolonej¹¹. Posiadał już 6 wydziałów takich jak: Wydział Ogólny (5 osób), Wydział Szkół Średnich (1 os.), Wydział Szkół Powszechnych (1 os.), Wydział Oświaty Pozaszkolnej (12 os.), Wydział Przedszkoli (3 os.), Wydział Finansowy (2 os.)¹². Poza P. Sową, Z. Bomblem i M. Zientarą, w Kuratorium były zatrudnione następujące osoby: Jadwiga Królówna, Antoni Bąk, Władysław Wąsowicz, Zofia Ruczyńska, Teresa Peplowska, Jadwiga Borowska, Natalia Dobrakowska, Mieczysława Kobylińska, Mieczysław Kotarbiński, Jadwiga Piochówna, Stanisław Sajdakowski, Kazimierz Wojtaszek¹³. Funkcję p.o. kuratora okręgu szkolnego sprawował Paweł Sowa¹⁴, który w tym okresie wnosił też prośby o przemianowanie Wydziału Oświaty na Kuratorium¹⁵, co ostatecznie zostało osiągnięte.

Pilnym zatem zadaniem władz oświatowych w Olsztynie było organizowanie sieci inspektoratów szkolnych w terenie. Wspomnieć należy, że ówczesny Okręg Mazurski był terenem rozległym. Zanim została ostatecznie uregulowana granica państwa, w skład Okręgu Mazurskiego wchodziło 27 powiatów. W okresie od 3 kwietnia do 11 lipca 1945 roku w Okręgu Mazurskim powstało 19 inspektoratów szkolnych, w których obsadzono 63 etaty¹⁶. Jak relacjonuje P. Sowa, na inspektorów

⁹ Antoni Bąk urodził się 1910 roku. W 1931 roku zdobył maturę w Państwowym Męskim Seminarium Nauczycielskim im. Stanisława Staszica w Grudziądzu. Był nauczycielem szkół powszechnych. OBN, zespół: Zbiory Specjalne sygn. R-807, A. Bąk, „Antoni”, *Moje życie i praca na Warmii i Mazurach/40-lecie*, k. 24.

¹⁰ *Okręg Mazurski w raportach Jakuba Prawina*, s. XIV.

¹¹ APO, zespół: Urząd Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski, sygn. 390/13, Sprawozdanie Naczelnika Wydziału Oświaty Pawła Sowy za pracę na terenie Kuratorium Okręgu Szkolnego Mazurskiego za czas od 3 kwietnia 1945 roku, k. 92.

¹² APO, zespół: Urząd Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski, sygn. 390/13, Sprawozdanie Naczelnika Wydziału Oświaty Pawła Sowy za pracę na terenie Kuratorium Okręgu Szkolnego Mazurskiego za czas od 3 kwietnia 1945 roku, k. 92.

¹³ APO, zespół: Urząd Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski, sygn. 390/13, Pracownicy Kuratorium, k. 93.

¹⁴ *Ministerstwo Oświaty. Materiały sprawozdawcze działalności Ministerstwa Oświaty w okresie od lipca 1944 r. do grudnia 1946 r.*, Warszawa 1948, s. 18.

¹⁵ OBN, zespół: Zbiory Specjalne, sygn. R-158/VI/2, Wykaz Kuratorów i Inspektorów Szkolnych zatrudnionych w Okręgu Szkolnym Olsztyńskim w latach 1945–1970, k. 1.

¹⁶ APO, zespół: Urząd Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski, sygn. 390/13, Sprawozdanie Naczelnika Wydziału Oświaty Pawła Sowy za pracę na terenie Kuratorium Okręgu Szkolnego Mazurskiego za czas od 3 kwietnia 1945 r., k. 92.

szkolnych wybierano głównie nauczycieli „o najdłuższym stażu pracy pedagogicznej i możliwie najwyższym wykształceniu. Najczęściej pochodzili oni z województwa warszawskiego”¹⁷. Bardziej szczegółowo proces rekrutacji nauczycieli do pracy w inspektoratach i szkolnictwie opisał Antoni Bąk: „Praktycznie wyglądało to w ten sposób, że spośród zgłaszających się do nas nauczycieli wybieraliśmy najbardziej doświadczonych pedagogów i organizatorów (byłych kierowników szkół wyżej zorganizowanych) i zlecaliśmy im organizację szkół w powiecie, czyli powierzało się im funkcję inspektorów szkolnych. [...] Ludzi o krótkim stażu pracy i mniej energicznych kierowaliśmy do pracy w szkołach podstawowych w Olsztynie, powiecie olsztyńskim [...] lub do innych powiatów. [...] Zainteresowany otrzymywał wtedy z Wydziału nominację, napisaną ręcznie na ćwiartce papieru (makulatury) i wyjeżdżał w teren. Treść nominacji była mniej więcej taka: Zaświadcza się, że ob. NN jest organizatorem szkolnictwa na terenie powiatu X. Władze wojskowe i cywilne proszone są o udzielenie petentowi jak najdalej idącej pomocy. Ta treść była napisana obok w języku rosyjskim. A więc [...] ten paperek był respektowany”¹⁸. Zatem każdy, kto się zgłaszał do Wydziału Oświaty otrzymywał nominację i wyruszał w teren. Warto dodać, że władze oświatowe, nauczyciele należeli do grupy osób uprzywilejowanych, którym przysługiwało mieszkanie oraz aprowizacja, co egzemplifikuje wypowiedź Augustyna Klimka¹⁹: „Wydz. Oświaty mianował mnie inspektorem szkolnym w powiecie reszelskim. [...] W starostwie zgłosiłem się do wicewojewody [...], który wyraził swe zadowolenie z przybycia organizatora szkolnictwa polskiego na terenie powiatu, polecił burmistrzowi miasta przydzielić mi pokój mieszkalny i wciągnąć na listę uprawnionych do korzystania ze stołówki”²⁰. W okresie powojennym, kiedy to były poważne trudności z terminową wypłatą wynagrodzenia za pracę, kartki do stołówek stanowiły znaczącą pomoc nauczycielom w codziennym życiu.

Pierwszy inspektorat w Okręgu Mazurskim powstał w Olsztynie. 5 maja 1945 roku inspektorem szkolnym Olsztyna i powiatu olsztyńskiego został Brunon Boehm (Bem) (ur. 1898)²¹, a podinspektorem szkolnym Stanisław Wiśniewski (ur.

¹⁷ P. Sowa, op. cit., s. 155.

¹⁸ OBN, zespół: Zbiory Specjalne, sygn. R-807, A. Bąk, „Antoni”, *Moje życie i praca na Warmii i Mazurach/40-lecie*, kk. 13–14.

¹⁹ Augustyn Klimek (1892–1982) – nauczyciel, działacz oświatowy. Ukończył seminarium nauczycielskie w Bydgoszczy. W 1920 roku był nauczycielem w Gietrzwałdzie. W latach 1926–1939 kierował szkołą w Radzynie. Po II wojnie światowej organizował szkoły w Biskupcu Reszelskim. T. Oracki, *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla w XIX i XX wieku (do 1945 roku)*, Warszawa 1983, s. 159.

²⁰ OBN, zespół: Zbiory Specjalne, sygn. R-10, Augustyn Klimek. *Stary Wiarus* [wspomnienia z lat 1944–1963], k. 7.

²¹ Brunon Boehm (1898–1956) urodził się w Pluskach. W latach 1919–1920 był uczestnikiem kursów nauczycielskich w Olsztynie. Ukończył Państwowe Seminarium Nauczycielskie Męskie w Lubawie. Przed II wojną światową był nauczycielem w wsi Prusy w powiecie działdowskim. APO, zespół: Urząd Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski, sygn. 390/13, *Inspektorzy Szkolni i Instruktorzy Oświaty Pozaszkolnej*, k. 94. T. Oracki, op. cit., s. 63.

1901)²², którego zatrudniono 1 lipca 1945 roku²³. Biuro inspektoratu mieściło się w gmachu Wydziału Oświaty, które też zmieniało swą siedzibę (ul. Mickiewicza 17, ul. Kościuszki 23²⁴). Ze sprawozdania B. Boehma wynika, że „Warunki pracy są nie możliwe i pomimo wszelkich starań widoki uzyskania własnego gmachu w tej chwili są nie do osiągnięcia. Personel biurowy niedostateczny i stała zmiana Podinspektorów Szkolnych wpływa ujemnie na ciągłość pracy”²⁵. Inspektorat szkolny w Olsztynie podzielono na dwa rejony wizytacyjne, w tym miasto Olsztyn.

5 maja 1945 roku nominację na inspektora szkolnego w Kwidzynie otrzymał Bolesław Paprocki (ur. 1895), w Sztumie Leonard Męczyński (ur. 1905), w Malborku Czesław Krajka (ur. 1911), w Ostródzie Jan Leśniewski (ur. 1909)²⁶, w Elblągu Brunon Talaśka (ur. 1896). 7 maja inspektorat braniewski objął Tadeusz Balicki (ur. 1907), a dzień później w Reszlu Augustyn Klimek (ur. 1892). A. Klimek, podobnie jak B. Boehm pochodził z powiatu olsztyńskiego, i miał spośród wszystkich inspektorów najdłuższy staż pracy – 33 lata. Wymienieni wyżej inspektorzy legitymowali się wykształceniem pedagogicznym uzyskanym w seminariach nauczycielskich. 15 maja 1945 roku inspektorat w Kętrzynie objął Grzegorz Szczepanik (ur. 1895), a dziesięć dni później inspektorem w Elku został Franciszek Maciejowski (ur. 1895). Obaj ukończyli seminarium nauczycielskie i Wyższy Kurs Nauczycielski (WKN). 26 maja nominację na inspektora w Węgorzewie otrzymał Józef Gasik (ur. 1906), a dwa dni później inspektorat w Suszu objął Maksymilian Tomaszewski (ur. 1894), zaś w Szczytnie Stanisław Żencykowski (ur. 1900)²⁷, a Paweł Chrzanowski (ur. 1911) przejął obowiązki inspektora w Giżycku. 5 czerwca na inspektora szkolnego w Pasłęku wydelegowano Jana Lipkowskiego (ur. 1913). Nominację na inspektora w Morażu 13 czerwca otrzymał Leon Żmijewski (ur. 1906), a dzień później Klemens Masłowski (ur. 1895) inspektorat piski z siedzibą w Białej. 28 czerwca 1945 roku inspektorem w Dobrym Mieście został Julian Bogowski (ur. 1903), a dwa dni później Marian Lew (ur. 1909) objął urząd w Mrągowie.

²² Stanisław Wiśniewski urodził się 16 września 1901 roku w Nosarzewie Polnym. W 1925 roku ukończył Państwowe Seminarium Nauczycielskie Męskie im. Stanisława Żółkiewskiego w Mławie i rozpoczął pracę w zawodzie nauczycielskim. APO, zespół: Urząd Wojewódzki, sygn. 1253/15/791, Księga pamiątkowa (316), Ob. Stanisław Wiśniewski, bez pag.

²³ OBN, zespół: Zbiory Specjalne, sygn. R-158/VI/1, Nauczyciele szkół podstawowych, pracownicy Biblioteki Pedagogicznej i administracji szkolnej w latach 1945–1970, k. 129.

²⁴ OBN, Zbiory Specjalne, sygn. R-158/III/15, Obwód szkolny miasto Olsztyn, k. 3.

²⁵ APO, zespół: Inspektorat Szkolny w Olsztynie, sygn. 42/624/2, Dane statystyczne powiatu olsztyńskiego, dn. 1 X 1946, k. 37.

²⁶ Jan Leśniewski urodził się 27 sierpnia 1909 roku w Omule. W 1939 roku rozpoczął pracę w zawodzie nauczycielskim. APO, zespół: Urząd Wojewódzki, sygn. 1253/15/791, Księga pamiątkowa (316), Ob. Jan Leśniewski, bez pag.

²⁷ Stanisław Żencykowski urodził się 21 lutego 1900 roku w Czaryżu. Ukończył seminarium nauczycielskie. Pracę na stanowisku nauczyciela rozpoczął w 1922 roku. W latach 1942–1944 organizował tajne nauczanie w zakresie szkoły średniej. APO, zespół: Urząd Wojewódzki, sygn. 1253/15/791, Księga pamiątkowa (316), Ob. Stanisław Żencykowski, bez pag.

Oprócz Stanisława Żenczykowskiego i Juliana Bogowskiego, którzy studiowali na uniwersytetach, pozostali inspektorzy byli absolwentami seminarium nauczycielskiego i dodatkowo Wyższych Kursów Nauczycielskich bądź tylko ukończyli kursy pedagogiczne jak K. Masłowski²⁸.

W lipcu 1945 roku na skutek podziału terytorialnego Okręg Mazurski zmniejszony został do 17 powiatów. Zorganizowane inspektoraty szkolne w powiatach tj. Elbląg, Malbork, Kwidzyn i Sztum włączono do Kuratorium gdańskiego, zaś inspektoraty elcki, olecki i gołdapski przejęło Kuratorium białostockie. Nowy podział administracyjny Okręgu Mazurskiego ustalił zatem nową sieć inspektoratów szkolnych, w których obsadzanie inspektorów przez Pawła Sowę zostało zakończone przed wakacjami 1945 roku²⁹. Pierwszym inspektorem szkolnym w Nidzicy był Antoni Robicki³⁰, z kolei Feliks Zalewski w Bartoszacach³¹ a Władysław Burdyński w Gierdawach³². W powiecie iławeckim na czele inspektoratu szkolnego stanął Włodzimierz Głada³³. Ustalanie władz oświatowych w Okręgu Mazurskim odbywało się w specyficznych warunkach spowodowanych zaprzestaniem działań wojennych, przebywaniem w terenie radzieckich komendantur wojskowych, wprowadzeniem godziny policyjnej, migracjami ludności a przede wszystkim w okresie krystalizowania się granicy Okręgu Mazurskiego. Te uwarunkowania zadecydowały też o tym, że brakowało personelu biurowego, często zmieniali się inspektorzy i podinspektorzy szkolni. Pewna stabilizacja w funkcjonowaniu administracji szkolnej pojawiła się dopiero w roku szkolnym 1945/46³⁴.

W Olsztynie do końca sierpnia 1945 roku Paweł Sowa był Kuratorem Okręgu Szkolnego Mazurskiego przy Urzędzie Pełnomocnika Rządu RP w Olsztynie³⁵. Pierwszego września 1945 roku obowiązki Kuratora Okręgu Szkolnego Mazurskiego w Olsztynie objął Zygmunt Szulczyński³⁶ nominowany na to stanowisko przez

²⁸ APO, zespół: Urząd Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski, sygn. 390/13, Inspektorzy Szkolni i Instruktorzy Oświaty Pozaszkolnej, kk. 94–95.

²⁹ P. Sowa, op. cit., s. 163.

³⁰ Antoni Robicki był inspektorem szkolnym w okresie od maja do końca lipca 1945 roku. OBN, zespół, Zbiory Specjalne, sygn. R-158/III/14, Inspektorzy szkolni w powiecie nidzickim, k. 89. Zdarza się, że nazwisko tego inspektora jest pisane jako Rokicki. T. Filipkowski, *Oświata na Warmii i Maurach w latach 1945–1960*, Warszawa 1978, s. 82.

³¹ Feliks Zalewski urodził się 17 lutego 1908 roku w Radzanowie. W 1931 roku rozpoczął pracę w zawodzie nauczycielskim. W okresie okupacji organizował i prowadził tajne nauczanie. APO, zespół: Urząd Wojewódzki, sygn. 1253/15/791, Księga pamiątkowa (316), Zalewski Feliks, bez pag.

³² P. Sowa, op. cit. s. 163.

³³ T. Filipkowski, op. cit., s. 82.

³⁴ Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 13 marca 1946 roku w sprawie zakresu działania i kompetencji inspektorów szkolnych oraz organizacji wewnętrznych inspektoratów szkolnych. Dz. Urz. MO 1946, nr 2, poz. 45.

³⁵ *Ministerstwo Oświaty. Materiały sprawozdawcze działalności Ministerstwa Oświaty w okresie od lipca 1944 r. do grudnia 1946 r.*, Warszawa 1948, s. 18.

³⁶ Zygmunt Szulczyński (1897–1967) – przed 1919 rokiem studiował w Seminarium Duchownym w Pelpinie, którego nie ukończył. W latach 1919–1921 studiował filologię na Uniwersytecie w Heidelbergu. Następnie uczył w progimnazjum w Nowym Mieście Lubawskim oraz w seminarium nauczycielskim w Tucholi.

ministra oświaty Czesława Wycecha³⁷, a P. Sowa został naczelnikiem Wydziału Ogólnego tegoż Kuratorium.

Zadaniem pierwszych władz administracji szkolnej w Olsztynie było zorganizowanie szkolnictwa powszechnego oraz średniego ogólnokształcącego.

Początki organizacji szkolnictwa miejskiego

Tworzenie struktur polskiej administracji oświatowej w Olsztynie i we wszystkich powiatach Okręgu Mazurskiego było procesem trudnym i zbiegło się z organizacją szkół na terenie Warmii i Mazur. Specyficzne warunki tego regionu zadecydowały, że rozwój szkolnictwa i akcji oświatowej w pionierskim okresie skupił się głównie w samym Olsztynie i niektórych większych ośrodkach miejskich Okręgu Mazurskiego.

Olsztyńskie władze szkolne bardzo szybko przystąpiły do przeglądu niemieckiej bazy lokalowej szkół. Z istniejących w 1935 roku szkół na terenie Olsztyna zachowały się budynki takie jak: Horst Wessel Schule (szkoła ewangelicka, ul. Stanisława Moniuszki³⁸), Overberg Schule (koedukacyjna katolicka szkoła podstawowa, ul. Jagiellońska³⁹), Hindenburg Schule (koedukacyjna ewangelicka szkoła ludowa ul. Seweryna Pieniężnego⁴⁰), Bismarck Schule (koedukacyjna ewangelicka szkoła ludowa ul. Seweryna Pieniężnego⁴¹) i Stadt Schule⁴² oraz Luisen Schule (ul. Wyzwolenia) i Królewskie Gimnazjum (ul. Adama Mickiewicza). Natomiast całkowitemu spaleniu w 1945 roku uległa Miejska Szkoła Realna położona w pobliżu Kościoła Najświętszego Serca Pana Jezusa. Teofil Ruczyński⁴³, kierownik pierw-

Miał doświadczenie w administracji szkolnej. W latach 30. XX wieku pracował w Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego (KOSW). Będąc członkiem Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych w Wilnie w 1924 roku wszedł w skład pierwszej kadencji Zarządu Centralnej Biblioteki Pedagogicznej przy KOSW wraz z Tadeuszem Młodkowskim (Związek Zawodowy Nauczycielstwa Polskich Szkół Średnich), Teresą Zakrzewską (Stowarzyszenie Nauczycielstwa Polskiego), Bronisławem Zapaśnikiem (Towarzystwo Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych) oraz Wincentym Moczulskim (Stowarzyszenie Chrześcijańsko-Narodowego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych w Polsce). Od 1929 roku zatrudniony w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (naczelnik wydziału i wizytator ministerialny). W czasie okupacji był kierownikiem Okręgu Biura Oświaty i Wychowania na Pomorze tajnego Departamentu Oświaty z siedzibą w Warszawie. *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*. Suplement II, red. Z. Nowak, Gdańsk 2002, ss. 275–276. M. Radziszewska, *Losy uczestników strajku szkolnego 1905 roku na przykładzie biografii Tadeusza Młodkowskiego*, Rozprawy z Dziejów Oświaty, 2016, t. LIII, s. 90.

³⁷ W. Chmielewski, *Czesław Wycech jako kreator polityki oświatowo-wychowawczej*, *Wychowanie w Rodzinie*, 2004/2, t. X, s. 22.

³⁸ R. Bętkowski, *Olsztyn jakiego nie znacie. Obraz miasta na dawnej pocztówce*, Olsztyn 2003, s. 121.

³⁹ *Ibidem*, s. 112.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 54.

⁴¹ *Ibidem*, s. 54.

⁴² OBN, Zbiory Specjalne, sygn. R-158/III/15, Inwestycje szkolne m. Olsztyn, kk. 29–30.

⁴³ Teofil Ruczyński (1896–1979) – nauczyciel, poeta. Absolwent Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Lubawie. Do 1939 roku nauczyciel w powiecie działdowskim. W lutym 1945 roku zorganizował szkołę w Dąbkach w powiecie mławskim. A. Staniszewski, *Teofil Ruczyński (1896–1979)*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, nr 4(146), 1979, ss. 539–545.

szego olsztyńskiego kursu pedagogicznego, wspomina, że te budynki szkolne były „niemal wszystkie zajęte w okresie wojny przez wojska hitlerowskie na szpital dla rannych żołnierzy. W popłochu jaki nastąpił z chwilą szybko posuwającej się ofensywy radzieckiej ranni żołnierze zostali ewakuowani a gmachy pozostały nieoczyszczone”⁴⁴. Władze szkolne na organizację szkół w Olsztynie wytypowały budynki szkolne przy ul. Wyzwolenia i przy ul. Adama Mickiewicza. Jednak, jak wynika z relacji jednego z pierwszych nauczycieli: „Ani jeden, ani drugi gmach nie nadawał się zupełnie. Były to zanieczyszczone poszpitalne lokale, wypełnione piętrowymi pryzkami. Podłogi zaśmiecały kawałki zakrwawionej waty i bandaży. Łachmany i strzępy podartych, cuchnących mundurów niemieckich i bielizny żołnierskiej”⁴⁵. Stan zniszczeń wojennych sprawił, że pierwsze szkoły w Olsztynie lokowano w budynkach szkolnych jak najmniej zdewastowanych, czyli przy ul. Wyzwolenia 37, ul. Stanisława Moniuszki 10 i ul. Adama Mickiewicza 6.

Budynek przy ul. Adama Mickiewicza 6 przeznaczono na szkołę średnią ogólnokształcącą. Przygotowania do otwarcia w nim gimnazjum polskiego poczynił sam naczelnik Wydziału Oświaty Paweł Sowa. „Największą i pierwszą troską otoczyłem gmach gimnazjum przy ulicy Mickiewicza. Wchodząc do tej szkoły, [...] stwierdziłem, że po uprzątnięciu brudów można tu stosunkowo szybko uruchomić pierwsze na Warmii i Mazurach polskie gimnazjum”⁴⁶. W tym też kierunku naczelnik Wydziału Oświaty postarał się o organizatora placówki. Jak wspomina: „wcześniej stanowisko dyrektora pierwszego gimnazjum w Olsztynie zarezerwaliśmy dla profesora Fiutaka, którego od dawna znałem osobiście, ufaliśmy mu i który zadeklarował swój przyjazd do Olsztyna, jednak nagła choroba nie pozwoliła mu wywiązać się z danej mi obietnicy”⁴⁷. Szczęśliwy zbieg okoliczności sprawił, że organizacją gimnazjum zajął się Mieczysław Chomicki, przybyły do Olsztyna 27 maja 1945 roku wraz z grupą nauczycieli wileńskich.

Jeszcze w roku szkolnym 1944/45 powstała pierwsza w Olsztynie i pierwsza w Okręgu Mazurskim średnia szkoła ogólnokształcąca. Ta szkoła to Państwowe Gimnazjum Męskie w Olsztynie. 29 maja 1945 roku w Wydziale Oświaty przy Urzędzie Pełnomocniku Rządu RP w Olsztynie nominację na nauczycieli męskiego gimnazjum otrzymała grupa nauczycieli ekspatriantów ze Świącian w województwie wileńskim. Byli to: Mieczysław Chomicki – kierownik, Władysław Zapasnik – nauczyciel matematyki, Zygmunt Mieszkowski – nauczyciel historii, Janina Gutkowska – nauczycielka języka rosyjskiego, Zofia Borejko – nauczycielka fizyki, Gabriela Rudzińska – nauczycielka wychowania fizycznego, Emilia Szczerbicka –

⁴⁴ OBN, Zbiory Specjalne, sygn. R-27, Teofil Ruczyński. Wspomnienia z lat 1964, k. 4.

⁴⁵ EM., *Piętnastolecie pierwszej powojennej szkoły polskiej w Olsztynie*, „Słowo Powszechnie” z 18–19 VI 1960.

⁴⁶ P. Sowa, op. cit., s. 150.

⁴⁷ Ibidem, s. 156.

nauczycielka geografii. Do tego grona dołączyła też Helena Tucewicz nauczycielka języka polskiego z Warszawy oraz Wanda Kaczkowska jako nauczycielka biologii i chemii przybyła z Anina. Wanda Kaczkowska (ur. 1919) jest przykładem nauczyciela pozyskanym dla oświaty olsztyńskiej za pomocą ministerstwa oświaty. A miaowicie po śmierci męża odpowiedziała na apel Ministra Oświaty, który zachęcał nauczycieli do podjęcia pracy na Ziemiach Odzyskanych. Na miejsce osiedlenia wybrała Olsztyn i podjęła w nim pracę zawodową. Posiadała dyplom nauczyciela szkół średnich, a wcześniej zdobyła dyplom mgr filozofii w zakresie zoologii wraz z anatomią porównawczą w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie⁴⁸. Warto wspomnieć, że zgodnie z ówczesnie obowiązującym rozporządzeniem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 1937 roku⁴⁹ Wanda Kaczkowska posiadała pełne kwalifikacje do nauczania nie tylko w gimnazjum, ale i w liceum.

Grupa nowo przybyłych do Olsztyna nauczycieli niezwłocznie przystąpiła do prac porządkowych budynku szkolnego przy ul. A. Mickiewicza, co ilustruje poniższe wspomnienie nauczyciela: „Zakasawszy rękawy stanęliśmy w jednym rzędzie z nieliczną gromadką młodzieży, która z nami przyjechała ze Świąć. Szorowaliśmy podłogi. Myśliśmy okna, a raczej zabijaliśmy je dyktą i deskami lub zaklejałymi papierem. Zwoziliśmy z różnych punktów Olsztyna porzucane w nieładzie i pośpiechu do stodół: ławki, tablice, szafy i inny sprzęt szkolny. Znosiliśmy pomoce naukowe do różnych przedmiotów, znalezione w innych szkołach jak; mapy, tablice, obrazy, wypchane ptaki i zwierzęta. W taki sposób już w dniu 29 maja 1945 roku mogliśmy przystąpić do rozpoczęcia zapisów przy równoczesnym dalszym porządkowaniu i zaopatrywaniu szkoły w niezbędny sprzęt. [...] Warunki, w których odbywały się te zapisy były osobliwe i z innego punktu widzenia. Osobliwe, bo pełniliśmy dyżury, nieraz o głodzie i chłodzie. Poborów nie płacono nam kilka miesięcy. [...] z jaką niecierpliwością czekaliśmy godz. 14, by pójść do bezpłatnej stołówki, zorganizowanej dla repatriantów przez PUR na zakupę, w której jedna krupka goiła drugą”⁵⁰.

Z kolei jeden z pierwszych uczniów gimnazjów dodaje: „Już 4 czerwca [1945] rozpoczęły się zajęcia z niemałą grupą 190 uczniów. Poprzedziła je msza święta odprawiona przez ks. Jana Hanowskiego, absolwenta tej szkoły, którą ukończył jeszcze przed pierwszą wojną światową. Otwarcie szkoły odbyło się w auli udekorowanej flagami państwowymi, w obecności licznie przybyłych rodziców. Po raz pierwszy w tych murach rozbrzmiewały wówczas słowa naszego hymnu narodowego”⁵¹.

⁴⁸ (m), Wanda Kaczkowska, „Głos Olsztyński” 1958, nr 15, s. 5.

⁴⁹ Pełne kwalifikacje do nauczania w gimnazjum i licem posiadał nauczyciel, który ukończył studia uniwersyteckie oraz złożył egzamin państwowy. Dz. Urz. Min. WRiOP, 1937, nr 5, poz. 125.

⁵⁰ EM., *Piętnastolecie pierwszej powojennej szkoły polskiej w Olsztynie*, „Słowo Powszechne” z dn. 18–19 czerwca 1960.

⁵¹ W. Pepol, *Z Wołynia na Warmię*, w: *Olsztyńskie korzenie: rok 1945*, (red. i wybór) T. Śrutowski, Olsztyn 2006, ss. 64–71.

Uroczystego otwarcia pierwszego polskiego gimnazjum w Okręgu Mazurskim dokonał naczelnik Wydziału Oświaty Paweł Sowa.

W Olsztynie, równocześnie trwały prace nad uruchomieniem pierwszych szkół powszechnych. Nad tym zadaniem czuwał inspektor szkolny B. Boehm.

W dzieje szkolnictwa powszechnego w Olsztynie również wpisują się nauczyciele z Kresów Wschodnich. Transportem ze miasta i powiatu Święciany, co grupa organizatorów gimnazjum męskiego, przybyli również pierwsi nauczyciele Publicznej Szkoły Powszechnej nr 1. Byli to: Leon Bowszys z żoną Bronisławą, Hieronim Borkowski, Władysław Usajewicz, Maria Paździor. Leon Bowszys (ur. 1908) osiedlił się w dzielnicy Zatorze i 27 maja 1945 roku zgłosił się do Wydziału Oświaty i Kultury w celu otrzymania skierowania do pracy. W Wydziale spotkał się z Zygmuntem Bomblem, Antonim Bąkiem i Pawłem Sową, który skierował do niego następujące słowa: „Ponieważ pan mieszka na Zatorzu, [...] wobec tego, niech pan odszuka tam przy Mozartstrasse 10, Horst Wessel Schule i zajmie się tą szkołą”⁵². W ten sposób L. Bowszys otrzymał nominację na kierownika szkoły i przystąpił do jej organizowania. Pod koniec maja 1945 roku również dotarli do Olsztyna nauczyciele z Wilna, którzy zostali skierowani do pracy na terenie Warmii i Mazur. W tej grupie znalazła się m.in. Zofia Laddy (ur. 1903)⁵³, która tak wspomina początki pracy w Olsztynie. „28 maja 1945 r. po przyjeździe transportem z Wileńszczyzny udałam się do kuratorium, [...]. Wyjawiłam naczelnikowi cel swojej wizyty. Po rozpatrzeniu moich dokumentów p. Bombel skierował mnie do inspektora szkolnego. [...] Tam zostałam przyjęta bardzo serdecznie i wtedy inspektor Brunon Bem polecił mi zorganizowanie Szkoły Podstawowej nr 2 w Olsztynie”⁵⁴. Nominowani na organizatorów miejskich szkół powszechnych niezwłocznie przystąpili do prac porządkowych i spisu uczniów.

Leon Bowszys wraz z pierwszymi nauczycielami zajął się porządkowaniem otoczenia i budynku byłej szkoły niemieckiej, który oddano do użytku w 1935 roku. Szkoła zlokalizowana w „Dzielnicy Muzycznej”, od momentu powstania umożliwiała edukację początkową dzieciom i młodzieży wyznania ewangelickiego⁵⁵. W okresie wojny w budynku urządzono niemiecki szpital. Po jego likwidacji we wewnątrz gmachu pozostał sprzęt szpitalny oraz stopy opatrunków i szmat, które należało usunąć. Podczas prac porządkowych znaleziono też pocisk artyleryjski, którym po interwencji kierownika szkoły zajęli się saperzy⁵⁶. Przy urządzaniu szkoły pomagali ko-

⁵² Zbiory archiwalne Szkoły Podstawowej nr 1 im. R. Knosały w Olsztynie, Wycinek prasowy. S. Wieczorek, *Zapalenie kaganka oświaty*.

⁵³ T. Filipkowski, *Nauczyciele z Wileńszczyzny na Warmii i Mazurach po 1945 roku*, w: *Wilno–Olsztyn. Kontynuacje tradycji kulturalnej*, Olsztyn 1992, s. 26.

⁵⁴ B. Berlińska, R. Karpińska, *60-lecie Szkoły Podstawowej nr 2 imienia Jarosława Dąbrowskiego w Olsztynie. Przeszłość i współczesność 1945–2005*, Olsztyn 2005, s. 8.

⁵⁵ R. Bętkowski, *Olsztyn jakiego nie znacie. Obraz miasta na dawnej pocztówce*, Olsztyn 2003, s. 121.

⁵⁶ Zbiory archiwalne Szkoły Podstawowej nr 1 im. Ryszarda Knosały w Olsztynie. Kronika szkoły, *Ze wspomnień kierownika szkoły Leona Bowszysa*.

lejarze wraz z rodzinami, którzy osiedlali się w tej dzielnicy Olsztyna. To dzięki nim zmieniono flagi na budynku szkoły, o czym tak relacjonuje L. Bowszys: „Poprosiłem dwóch kolejarzy, którzy akurat przechodzili, aby postarali się o biało-czerwoną flagę i zawiesili na budynku. [...] Na drugi dzień zniknęła niemiecka tablica z nazwą szkoły, a pojawiła się polska z napisem: »Publiczna Szkoła Powszechna nr 1 w Olsztynie«⁵⁷. Oficjalne otwarcie Publicznej Szkoły Powszechnej nr 1 w Olsztynie przy ul. S. Moniuszki 10 nastąpiło 5 czerwca 1945 roku. Naukę szkolną rozpoczęło 180 uczniów w 6 oddziałach. Nauczało 4 nauczycieli systemem dwuzmianowym⁵⁸.

W pierwszej dekadzie czerwca 1945 roku została też uruchomiona Publiczna Szkoła Powszechna nr 2 przy ul. Wyzwolenia 37. O początkach szkoły tak wspomina jej organizatorka Zofia Laddy: „Przed wojną mieściła się tu szkoła⁵⁹, jednak żadnych sprzętów w niej nie było [...]. O ławki starałyśmy się już we dwie wspólnie z kol. Zofią Fuksową. Wkrótce zostały one przywiezione, bo inspektor Bem sam zajął się tą sprawą, gdyż dążył do szybkiego rozpoczęcia nauki w szkole⁶⁰. W dniu otwarcia szkoły, przy dwóch siłach nauczycielskich naukę rozpoczęło 40 dzieci w dwóch klasach: „Do jednej uczęszczały dzieci mówiące tylko po niemiecku, a do drugiej znające jako tako język polski. Z tej ostatniej klasy wyróżniała się Genia Hasenbergówna, [...] która bardzo ładnie mówiła po polsku. Ona nam pomagała dużo w pracy, zwłaszcza przy porozumiewaniu się i załatwianiu spraw. Była łączniczką między nami, a dziećmi mówiącymi po niemiecku⁶¹. Fakt ten wskazuje też na specyfikę pracy w polskiej szkole na tzw. Ziemiach Odzyskanych. W Olsztynie, poza 5-letnim funkcjonowaniem dwuklasowej Prywatnej Katolickiej Szkoły Powszechnej z polskim językiem wykładowym w latach (1934–1939)⁶², nie było tradycji polskiego szkolnictwa, zwłaszcza w czasie II wojny światowej. Ten okres sprawił, że najmłodsza generacja ludności autochtonicznej mówiła w języku niemieckim lub gwarą warmińską lub mazurską. To właśnie szkoła, zgodnie z „Wytycznymi organizacji szkół powszechnych w roku szkolnym 1944/45” miała w pracy dydaktyczno-wychowawczej skupić się na wyrównywaniu strat i braków, spowodowanych warunkami okupacyjnymi.

⁵⁷ 60 Lat Szkoły Podstawowej Nr 1 im. Ryszarda Knosaty w Olsztynie, Olsztyn 2005, bez paginy.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ Mowa tu o Luisen Schule, żeńskiej szkole średniej. Od 1924 r. oficjalna nazwa szkoły to Stadtische Oberlyzeum (Miejskie Wyższe Liceum). *Kronika II Liceum Ogólnokształcącego im. K. I. Gałczyńskiego w Olsztynie od chwili powstania do 1977r.* Opr. Violetta Bogdanowicz, Teresa Rzewuska, Anna Szalc, bez. pag. <http://www.zso1.olsztyn.pl/www/index.php/2-uncategorised/104-kroniki-szkolne-menu> [06.11.2017].

⁶⁰ B. Berlińska, R. Karpińska, *60-lecie Szkoły Podstawowej nr 2 imienia Jarosława Dąbrowskiego w Olsztynie. Przeszłość i współczesność 1945–2005*, Olsztyn 2005, s. 8.

⁶¹ Ibidem, ss. 9–10.

⁶² W latach 1929–1934 na Warmii otwarto 15 szkół polskich, w tym 14 w powiecie olsztyńskim i jedną w powiecie reszelskim. Wszystkie te szkoły, oprócz szkoły w Olsztynie, były szkołami powszechnymi niżej zorganizowanymi, o jednym nauczycielu i niewielkiej liczbie uczniów w wieku od 6 do 12 lat. T. Filipkowski, *Oświata na Warmii i Mazurach w latach 1945–1960*, Warszawa 1978, s. 26.

Wytyczne były próbą zmodyfikowania ustroju szkół powszechnych przy zachowaniu ich trójstopniowości organizacyjnej, wprowadzonej Ustawą z 11 marca 1932 roku o ustroju szkolnictwa. Zgodnie z nim, przy planowaniu organizacji szkół należało uwzględnić:

- szkoły I stopnia o jednym nauczycielu, gdzie liczba dzieci nie powinna przekroczyć 50 uczniów, można realizować program czterech klas,
- szkoły I stopnia o dwóch nauczycielach, przy liczbie 80 uczniów i programie sześciu klas,
- szkołę II stopnia o trzech nauczycielach realizującą program siedmiu klas szkół III stopnia⁶³.

W szkole powszechnej przy rekrutacji uczniów do poszczególnych klas wskazywano selekcję w formie sprawdzenia stopnia przygotowania ucznia na pierwszych lekcjach po rozpoczęciu zajęć szkolnych, bez organizowania systemu egzaminów. Dzieci, które by nie mogły z pożytkiem korzystać z nauczania i wpływałyby hamującą na tok pracy w klasie, należało przyjąć o klasę niżej i jednocześnie przedłużyć im okres obowiązku szkolnego o jeden rok⁶⁴.

W olsztyńskich szkołach w trakcie nauki szkolnej, prowadzono rekrutację uczniów, aby ich zaklasyfikować do odpowiednich klas. Zgodnie z *Wytycznymi organizacji publicznych szkół powszechnych dzieci i młodzież* mogły realizować obowiązek szkolny w klasach od I do VII⁶⁵. Należy przy tym zaznaczyć, że dzieci, którym należało umożliwić pobieranie nauki były zróżnicowane pod wieloma względami, np. wiek, doświadczenia wojenne, ilość ukończonych klas szkoły polskiej jak i niemieckiej. Nauczyciele mieli świadomość nierównego rozwoju uczniów, dlatego też przy rekrutacji stosowali uproszczone i raczej elastyczne zasady przyjęcia do szkoły, co potwierdza wspomnienie nauczyciela olsztyńskiej „Jedynki”: „Jeśli przyszły uczeń umiał trochę pisać i czytać, a wyglądał na 8, 9, 10 lat, kierowało się go do klasy pierwszej, drugiej i trzeciej, jeśli znał trochę tabliczkę mnożenia, mógł trafić do czwartej lub piątej. Znajomość Mickiewicza była podstawą przyjęcia do klasy szóstej”⁶⁶. Nauczyciele wspomnianej szkoły nie rekrutowali uczniów do klasy VII. Ze sprawozdań inspektora szkolnego B. Boehma wynika, że obie olsztyńskie szkoły powszechne w roku szkolnym 1944/45 były w stadium organizacji, stąd też nie możliwym było określenie stopnia organizacyjnego szkół według *Wytycznych*. Olsztyński inspektor szkolny w tej rubryce wpisywał informację „rozwojowa”⁶⁷.

⁶³ *Wytyczne organizacji publicznych szkół powszechnych w roku szkolnym 1944/45*, Druk Resortu Oświaty PKWN. Podano za: S. Mauersberg, M. Walczak, *Oświata polska w latach 1944–1956. Wybór źródeł. Część pierwsza lata 1944–1948*, t. 1, Warszawa 1999, ss. 50–55.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 55.

⁶⁵ *Ibidem*, ss. 50–55.

⁶⁶ Zbiory archiwalne Szkoły Podstawowej nr 1 im. Ryszarda Knosyły w Olsztynie. Kronika szkoły, *Ze wspomnień nauczyciela Hieronima Borkowskiego*.

⁶⁷ APO, zespół: Inspektorat Szkolny w Olsztynie, sygn. 42/624/2, Wykaz powiatowy szkół powszechnych w roku szkolnym 1945/46, k. 7.

W myśl *Wytycznych* przykładowy plan godzin zajęć dydaktycznych w szkole powszechnej mógł ulegać zmianom w zależności od indywidualnych potrzeb szkół. Np. w klasie pierwszej zaplanowano od 18 przy stopniu I do 12 przy stopniu III godzin lekcyjnych tygodniowo. Resort Oświaty zezwalał na zniżki godzin niezależnie od stopnia organizacyjnego szkół. Planowana reorganizacja szkół miała dokonywać się stopniowo, z zachowaniem dużej ostrożności i wnikliwości. Dlatego też w czerwcu 1945 roku naczelnik Wydziału Oświaty Paweł Sowa apelował do Koleżanek i Kolegów „Po raz pierwszy w historii tej ziemi niegdyś wschodnio-pruską zwanej rozpoczynamy dzieło Krzewienia Oświaty Polskiej w ramach ogólnopństwowych. [...] W pionierskiej pracy swej zarówno Inspektorzy jak i cały Zespół Nauczycielski wszystkich typów szkół winni każde zagadnienie dobrze przemyśleć i dobrze wykonać. Nie wszystko jest uregulowane przepisem prawnym. Często samym należy ustalać normy i według nich pracę prowadzić. Więc w pracy swej należy brać nie to, co powinno lecz to, co w tych warunkach, jakie mamy wykonać”⁶⁸. Warto dodać, że w pionierzy olsztyńskiego szkolnictwa stanowili doświadczony i wykwalifikowany zespół nauczycielski. Stąd też, dzięki własnemu zaangażowaniu, stworzyli tak wiele z prawie niczego.

W Olsztynie w dwóch organizowanych jednocześnie w miesiącach czerwiec-lipiec w roku szkolnym 1944/45, szkołach powszechnych, nie udało się utworzyć szkoły II stopnia z klasą VII. W Publicznej Szkole Powszechnej nr 1 w Olsztynie uruchomiono klasy od I do VI przy obsadzie czterech nauczycieli (Maria Paździor, Hieronim Borkowski, Władysław Usajewicz, Leon Bowszys)⁶⁹. Natomiast w Publicznej Szkole Powszechnej nr 2 w Olsztynie dwie nauczycielki Zofia Laddy i Zofia Fuchs otworzyły dwie klasy polską i niemiecką, ale przed zakończeniem roku szkolnego funkcjonowały już klasy normalne od I do V⁷⁰, z językiem wykładowym polskim. Taki stan rzeczy spowodowany był migracją ludności do Olsztyna i Okręgu Mazurskiego.

Pierwszy rok szkolny w powojennym Olsztynie na każdym poziomie edukacji był więc okresem nieustannych przegrupowań dzieci i młodzieży. Nauczyciele poznawali uczniów, ich stan wiedzy i możliwości. Choć wszystkie olsztyńskie szkoły uruchomiono w budynkach szkolnych z rodowodem niemieckim, to jednak codzienna praca pedagogiczna była bardzo trudna, gdyż: „Nie było książek, zeszytów, pomocy naukowych, pisano na szarym papierze pakowym, na kwitach kasowych, na marginesach niemieckich książek. Nie było nawet kredy do pisania na tablicy, ale szybko chłopcy znaleźli na to radę. Otóż niemal w każdym mieszka-

⁶⁸ APO, Inspektorat Szkolny w Olsztynie, sygn. 42/624/1, Odezwa Pawła Sowy Naczelnika Wydziału Oświaty do Inspektora Szkolnego w Olsztynie, dn. 1 VI 1945 r., kk. 1–3.

⁶⁹ Zbiory archiwalne Szkoły Podstawowej nr 1 im. Ryszarda Knosały w Olsztynie. Kronika szkoły, rkp.

⁷⁰ B. Berlińska, R. Karpińska, *60-lecie Szkoły Podstawowej nr 2 imienia Jarosława Dąbrowskiego w Olsztynie. Przeszłość i współczesność 1945–2005*, Olsztyn 2005, ss. 8–10.

niu były gipsowe figurki Hitlera. Któryś z chłopców chwycił kawałek takiej figurki znaleziony w spalonym domu i począł nim rysować na drzwiach. Świetnie pisało. Od tego czasu w razie potrzeby rzucano Hitlera w ogień i po wypaleniu stawał się kredą⁷¹. Z kolei w gimnazjum męskim również narzekano na brak podręczników i materiałów piśmiennych. Ponadto „Nauczyciel musiał wykład dyktować w krótkich, a zwięzłych notatkach, by uczniowie mieli z czego nauczyć się⁷². Z uwagi na brak papieru również zachowana dokumentacja nauczycielska była prowadzona na odwrocie poniemieckich druków i miała charakter typowo sprawozdawczy.

Pierwszy rok szkolny 1944/1945 w Olsztynie był okresem selekcji, ale też najkrótszym rokiem szkolnym. Zgodnie z Zarządzeniem Ministra Oświaty z dnia 4 lipca 1945 roku ostatni dzień zajęć szkolnych przypadał w klasach nie kończących nauki 14 lipca, zaś w klasach końcowych 31 lipca⁷³. Np. w Publicznej Szkole Powszechnej nr 1 zajęcia dydaktyczne były prowadzone przez 26 dni, a w Publicznej Szkole Powszechnej nr 2 przez 46 dni⁷⁴. Choć rok szkolny trwał kilka tygodni, to jednak spełnił swoje zadanie polegające na zapewnieniu dzieciom i młodzieży dostępu do edukacji. W roku szkolnym 1944/45 w olsztyńskich szkołach wzrosła liczba uczniów i nauczycieli. Na przełomie czerwca i lipca 1945 roku w Publicznej Szkole Powszechnej nr 1 uczyło się 390 uczniów, a pracowało 9 nauczycieli, w tym dwóch niekwalifikowanych. Natomiast w Publicznej Szkole Powszechnej nr 2 zatrudnionych było 6 wykwalifikowanych nauczycieli. Do szkoły uczęszczało 189 uczniów⁷⁵. Według sprawozdania naczelnika Wydziału Oświaty Pawła Sowy 10 lipca 1945 roku w dwóch olsztyńskich szkołach powszechnych uczyło się 650 uczniów, a pracowało 18 nauczycieli⁷⁶. Przed wakacjami, które zaczęły się w sierpniu, do olsztyńskiego gimnazjum uczęszczało 290 uczniów⁷⁷. Przyrost uczniów i nauczycieli w szkołach spowodowany był przeludnieniem Olsztyna w ramach akcji zagospodarowywania Ziemi Północnych i Zachodnich i co ciekawsze jak pisały „Wiadomości Mazurskie” osiedleńcy nie wykazywali „inicjatywy [...] w kierunku obejmowania innych miast Okręgu⁷⁸. Według statystyki opracowanej przez Woje-

⁷¹ Ibidem.

⁷² EM., *Piętnastolecie pierwszej powojennej szkoły polskiej w Olsztynie*, „Słowo Powszechne” z dn. 18–19 czerwca 1960.

⁷³ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 4 lipca 1945 roku (Nr II Śr – 281/45) w sprawie zakończenia roku szkolnego 1944/45 i ferii letnich. Dz. Urz. MO. 1945, nr 2, poz. 60.

⁷⁴ APO, zespół: Inspektorat Szkolny w Olsztynie, sygn. 42/624/2, Wykaz powiatowy szkół powszechnych w roku szkolnym 1945/46, k. 7.

⁷⁵ APO, zespół: Inspektorat Szkolny w Olsztynie, sygn. 42/624/2, Wykaz powiatowy szkół powszechnych w roku szkolnym 1945/46, k. 7.

⁷⁶ APO, zespół: Urząd Pełnomocnika Rządu RP na Okręg Mazurski, sygn. 390/13, Sprawozdanie Naczelnika Wydziału Oświaty Pawła Sowy za pracę na terenie Kuratorium Okręgu Szkolnego Mazurskiego za czas od 3 kwietnia 1945 r., k. 92.

⁷⁷ Ibidem.

⁷⁸ (b.a.), *Z życia Okręgu*, „Wiadomości Mazurskie” nr 2 z 3–4 sierpnia 1945, s. 1.

wódzki Wydział Osiedleńczy w Olsztynie na początku sierpnia 1945 roku było 22 tys. mieszkańców, w tym 15 tys. Polaków⁷⁹.

Wzrost osadników w Olsztynie rodził też potrzebę rozbudowy miejskiej sieci szkolnej. Wydział Oświaty na przełomie lipca i sierpnia 1945 roku przystąpił do organizacji kolejnych szkół. Lokowano je w gmachu przy ul. Wyzwolenia 37, w istniejącej już tam Publicznej Szkole Powszechnej nr 2, gdyż nie było w tym czasie na terenie Olsztyna innych budynków nadających się do pracy szkolnej.

Prawdopodobnie jeszcze w lipcu 1945 roku, trafiła do olsztyńskich władz oświatowych instrukcja Ministra Oświaty ws. organizacji szkolnictwa średniego ogólnokształcącego w roku szkolnym 1945/46⁸⁰. Ministerstwo oświaty dopuszczało następujące formy kształcenia na poziomie średnim:

gimnazja z czteroletnim cyklem kształcenia, gimnazja jako skrócona dwuletnia szkoła gimnazjalna o ustroju semestralnym dla młodzieży opóźnionej wiekiem oraz gimnazja dla dorosłych (dienne i wieczorowe);

licea z cyklem dwuletnim normalne i dla dorosłych, licea jako skrócona trzyletnia szkoła średnia o ustroju semestralnym dla starszej młodzieży oraz licea jako jednoroczna klasa wstępna przy liceach pedagogicznych i zawodowych⁸¹.

Instrukcja zezwalała na przyjmowanie do gimnazjum i liceum nowych uczniów ze środowisk wiejskich, robotniczych oraz młodzież pracującą. Ponadto kształcenie na poziomie szkoły średniej udostępniano młodzieży w różnym wieku i o różnym poziomie przygotowania niezależnie od płci. Tymczasem w Olsztynie istniało tylko gimnazjum męskie. Brakowało natomiast szkół średnich dla dziewcząt. Początki jednej z nich tak wspomina Jadwiga Lindner: „W pierwszych dniach sierpnia 1945 roku byłam już w Olsztynie. Dr Irena Pietrzak-Pawłowska⁸² przyjechała z Warszawy wcześniej i wzywała listownie harcerki przygotowane do pracy pedagogicznej. Miałymy organizować pierwsze gimnazjum żeńskie na ziemi warmińsko-mazurskiej. [...] otrzymałam zaświadczenie w języku polskim i rosyjskim – o zatrudnieniu z dniem 6 sierpnia 1945 roku w charakterze nauczycielki Gimnazjum Żeńskiego w Olsztynie. Wkrótce dołączyły do nas dwie harcerki: Maria Osipow z Warszawy, nauczycielka geografii, która wkrótce była pierwszą Ko-

⁷⁹ (b.a.), *Z życia Okręgu*, „Wiadomości Mazurskie” nr 3 z 7–8 sierpnia 1945, s. 2.

⁸⁰ Instrukcja z dnia 16 lipca 1945 roku w sprawie organizacji roku szkolnego 1945/46 w średnich szkołach ogólnokształcących. Dz. Urz. M.O. 1945, nr 2, poz. 62.

⁸¹ Ibidem.

⁸² Irena Pietrzak-Pawłowska (ur. 1909) – organizator i pierwszy kierownik Gimnazjum Żeńskiego w Olsztynie przy ul. Wyzwolenia, a jednocześnie kierownik Ośrodka Metodycznego dla nauczycieli historii oraz inicjatorka pozaszkolnych projektów oświatowych i repolonizacyjnych. Uczestnik działań podejmowanych w Instytucie Mazurskim, współzałożycielka i przewodnicząca olsztyńskiego oddziału PTH (1949), członek Rady Naukowej Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego Olsztynie, a także autorka prac związanych z historią Mazur i Warmii. T. Oracki, *Twórcy i działacze kultury w województwie olsztyńskim w latach 1945-1970. Materiały biograficzne*, Olsztyn 1975, ss. 135–136.

mendantką Harcerskiej Chorągwi Mazurskiej oraz Stanisława Zacharuk z terenów wschodnich”⁸³. Do organizacji gimnazjum żeńskiego dołączyła też Władysława Knosała oraz Otylia Grot (Groth)⁸⁴. Obie miały doświadczenie pracy w środowisku warmińskim wśród mniejszości polskiej w latach międzywojennych. Władysława Knosała (ur. 1908) pochodząca z Kaszub została zatrudniona w 1935 roku w charakterze drugiego nauczyciela w Prywatnej Katolickiej Szkole Powszechnej z polskim językiem wykładowym w Olsztynie, która mieściła się w Domu Polskim (dziś siedziba Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego)⁸⁵. Z kolei Otylia Groth (ur. 1909) poczynając od 1927 roku prowadziła ochronki w Gietrzwałdzie, w Nowej Kaletce i w Olsztynie oraz pomagała mężowi Józefowi Grothowi w pracy pozaszkolnej w Nowej Kaletce⁸⁶.

Pomimo tego, że w gmachu przy ul. Wyzwolenia w Olsztynie już funkcjonowała Publiczna Szkoła Powszechna nr 2 to lokal nadal wymagał prac porządkowych. J. Lindner kontynuując wątek pisze, że wraz z gronem pedagogicznym i pierwszymi pracownikami szkoły „[...] rozpoczęliśmy pierwsze nasze działania od czynności jak najbardziej prymitywnych. Usunęło się śmieci, zbędne sprzęty poszpitalne, odszukiwało się na strychach i w piwnicach przedmioty przydatne dla szkoły, z terenu miasta korzystając z pomocy rodziców i znajomych zwoziło się różnorodne meble, doprowadzając je do stanu używalności przynajmniej w kompletowaniu pomocy naukowych, książek szkolnych, bibliotek. Z zakresu nauk przyrodniczych i matematycznych można było wykorzystać pomoce poniemieckie – tablice, mikroskop, cyrkle, kątomierze, ale o wiele trudniej było zastosować odpowiednie środki dydaktyczne do przedmiotów humanistycznych. W Olsztynie w roku 1945 nie było ani biblioteki ani żadnej księgarni, która by mogła pomóc w tym zakresie. W zasadzie – należało tworzyć wszystko z niczego”⁸⁷. Poza porządkiem budynku szkolnego i internatu prowadzono również zapisy do szkoły. Na łamach „Wiadomości Mazurskich” w tej sprawie ukazała się następująca informacja: „Gimnazjum i Liceum Żeńskie zorganizowane zostało w gmachu szkolnym przy ul. Wyzwolenia 37 (obok Urzędu Wojewódzkiego) przez grono profesorów warszawskich. Dawne i nowe uczennice spotkają się tam 1 września. Dla zapóźnionych przewidziana jest klasa wstępna przygotowawcza. Szczegółowe informacje i zapisy kandydatek do 20 sierpnia w kancelarii Gimnazjum”⁸⁸. Ostatecznie uro-

⁸³ OBN, Zbiory Specjalne, sygn. R-322, Jadwiga Lindner, k. 5.

⁸⁴ Ibidem, k. 6.

⁸⁵ T. Filipkowski, *W obronie polskiego trwania. Nauczyciele polscy na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach międzywojennych*, Olsztyn 1989, ss. 77–78.

⁸⁶ M. Radziszewska, *Działalność patriotyczna nauczycielek na Warmii i Mazurach w okresie międzywojennym*, w: *Kobieta a patriotyzm. Konteksty historyczno-pedagogiczne XVI–XX wieku*, red. E.J. Kryńska, Ł. Kalisz, A. Konopacki, Białystok 2012, ss. 144–148.

⁸⁷ OBN, Zbiory Specjalne, sygn. R-322, Jadwiga Lindner, k. 6.

⁸⁸ [b. a.], *Z życia Okręgu*, „Wiadomości Mazurskie” nr 8 z 18–20 sierpnia 1945, s. 2.

czyste otwarcie Państwowego Gimnazjum Żeńskiego w Olsztynie miało miejsce w dniu rozpoczęcia roku szkolnego 1945/46⁸⁹, czyli 4 września 1945 roku.

Poza zapewnieniem dzieciom i młodzieży edukacji na poziomie podstawowym i średnim ogólnokształcącym Wydział Oświaty przy Pełnomocniku Rządu RP na Okręg Mazurski zabiegał też o uruchomienie różnorodnych form kształcenia i doksztalcenia kandydatów do zawodu nauczycielskiego. Pod koniec lipca 1945 roku w Olsztynie zakończył się dziesięciodniowy kurs pedagogiczny dla kandydatów na nauczycieli szkół powszechnych zorganizowany przez Wydział Oświaty⁹⁰. Kierownikiem kursu był Teofil Ruczyński (ur. 1896)⁹¹. Na kursie uczyła też Genowefa Wiśniewska. Pedagodzy ci przybyli do Olsztyna z województwa warszawskiego. Wkrótce Genowefa Wiśniewska otrzymała zadanie zorganizowania szkoły ćwiczeń w Olsztynie.

Szkoła Ćwiczeń powstała jako integralna część Państwowego Liceum Pedagogicznego w Olsztynie zajmującego się kształceniem „młodzieży i dorosłych do zawodu nauczycielskiego”⁹². Została zorganizowana, zdaniem naczelnika Wydziału Oświaty Pawła Sowy, jeszcze przed początkiem roku szkolnego 1945/46⁹³. Pierwszym lokum szkoły ćwiczeń był budynek przy ul. Wyzwolenia 37, gdzie przez krótki okres czasu mieściła się wraz ze Publiczną Szkołą Powszechną 2. Organizacją szkoły zajęła się Genowefa Wiśniewska⁹⁴. Do Olsztyna przybyła wraz z mężem Stanisławem Wiśniewskim. Posiadała kwalifikacje pedagogiczne, ukończyła Wyższy Kurs Nauczycielski⁹⁵. 9 maja 1945 roku została zatrudniona w Olsztynie i „[...] w niezwykle trudnych warunkach podjęła pracę społeczną i oświatową. Początkowo brała udział w kursach przygotowawczych dla nauczycieli oraz kursach języka polskiego dla ludności miejscowego pochodzenia, a następnie organizowała Szkołę Ćwiczeń przy Liceum Pedagogicznym w Olsztynie”⁹⁶. Szkoła ćwiczeń potocznie zwana „ćwiczeniówką” spełniała podwójne zadanie: wzorowej szkoły powszechnej, w której uczyły się dzieci i młodzież oraz szkoły, w której praktycznie uczyli się kandydaci do zawodu nauczycielskiego. Zgodnie z zamierzeniem władz ministerialnych ćwiczeniówkę miała stanowić własna szkoła powszechna „w miarę

⁸⁹ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 16 lipca 1945 roku (Nr II – 375/45 N) w sprawie organizacji roku szkolnego 1945/46 w szkolnictwie ogólnokształcącym i zakładach kształcenia nauczycieli. Dz. Urz. MO. 1945, nr 2, poz. 62.

⁹⁰ OBN, Zbiory Specjalne, sygn. R-27, Teofil Ruczyński. Wspomnienia z lat 1964, kk. 4–5.

⁹¹ T. Ruczyński, *Z tamtych lat*, Warszawa 1977, ss. 179–180.

⁹² [b. a.], *Z życia Okręgu*, „Wiadomości Mazurskie”, nr 11 z 25–27 VIII 1945, s. 2.

⁹³ P. Sowa, op. cit., s. 164.

⁹⁴ Genowefa Wiśniewska urodziła się 14 lutego 1902 roku w miejscowości Niskie w obecnym powiecie przasnyskim. Pracę w zawodzie nauczycielskim rozpoczęła w 1931 roku [b.a.], *Pamięci Towarzysze Genowefie Wiśniewskiej*, „Głos Olsztyński” 1961, z dn. 5-6 sierpnia.

⁹⁵ OBN, zespół Zbiory Specjalne, sygn. R-158/III/15, Szkoła ćwiczeń, k. 80.

⁹⁶ [b.a.], *Wspomnienie pośmiertne o Genowefie Wiśniewskiej*, „Głos Olsztyński” 1962, z dn. 3 sierpnia.

możliwości z przedszkolem⁹⁷. W Olsztynie uruchomiono szkołę powszechną jako szkołę ćwiczeń z klasami od I do VI. Pierwsi nauczyciele olsztyńskiej szkoły ćwiczeń to wspomniana G. Wiśniewska oraz Anna Morawska⁹⁸.

We wrześniu 1945 roku szkołę ćwiczeń przeniesiono do gmachu szkolnego przy ul. S. Pieniężnego 3, w którym 3 września otwarto pierwszy zakład kształcenia nauczycieli w Okręgu Mazurskim - Państwowe Liceum Pedagogiczne w Olsztynie⁹⁹. Zakład ten dał początek szkolnictwu pedagogicznemu w Okręgu Mazurskim po II wojnie światowej.

Zakończenie

W Olsztynie, w okresie od kwietnia do sierpnia 1945 roku, przy Urzędzie Pełnomocnika Rządu RP zorganizowano pierwsze władze oświatowe. Powstały wówczas Wydział Oświaty przejął obowiązki tworzenia sieci inspektoratów szkolnych oraz organizacji szkolnictwa. Dzięki przybyłym do Olsztyna nauczycielom uruchomiono pierwszy kurs pedagogiczny i otwarto pierwsze szkoły. Warto wspomnieć, że były to: Państwowe Gimnazjum Męskie, Publiczna Szkoła Powszechna nr 1 oraz Publiczna Szkoła Powszechna nr 2. Choć grono pierwszych władz oświatowych stanowiły osoby wywodzące się z Warmii jak Paweł Sowa (naczelnik Wydziału Oświaty), Maria Zientara (kierowniczka referatu przedszkoli w Wydziale Oświaty), Brunon Boehm (inspektor szkolny) to organizowanie olsztyńskich szkół było zasługą nauczycieli z Kresów Wschodnich oraz Polski centralnej, głównie z województwa warszawskiego. W historii edukacji Olsztyna, to właśnie ci nauczyciele oraz działacze oświatowi, zapisali się jako pionierzy krzewienia polskiej oświaty na ziemi warmińskiej po II wojnie światowej. Natomiast budynki szkolne przy ul. S. Moniuszki, ul. A. Mickiewicza, ul. S. Pieniężnego od ponad 70 lat nadal służą realizacji ogólnopolskich zadań edukacyjnych. Warto ocalić je od zapomnienia skromną tablicą pamiątkową.

⁹⁷ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 16 lipca 1945 roku (Nr II – 375/45 N) w sprawie organizacji roku szkolnego 1945/46 w szkolnictwie ogólnokształcącym i zakładach kształcenia nauczycieli. Dz. Urz. MO. 1945, nr 2, poz. 62.

⁹⁸ Anna Morawska urodziła się w 1924 roku. Ukończyła Wyższy Kurs Nauczycielski. W charakterze nauczyciela została zatrudniona 9 sierpnia 1945 roku OBN, zespół Zbiory Specjalne, sygn. R-158/III/15, Szkoła ćwiczeń, k. 80.

⁹⁹ J. Sempioł, *Licea pedagogiczne w województwie olsztyńskim 1945-1970*, Olsztyn 1983, s. 20.

Maria Radziszewska, Bildungsorganisation in der Pionierzeit in Allenstein durch das Bildungsministerium beim Regierungsbevollmächtigten der Republik Polen (April–August 1945)

Zusammenfassung

Im April 1945 wurde in Olsztyn vom Bildungsbevollmächtigten der polnischen Regierung das Bildungsministerium gebildet. Sein Kopf war der Autochton Paweł Sowa. Während des Funktionierens der Bildungsabteilung beim Regierungsbevollmächtigten der Republik Polen von April bis Ende August 1945 wurde dank dieser Abteilung im Masurischen Bezirk ein Netzwerk von Bildungsverwaltungen in der Region organisiert und die ersten Schulen gegründet.

In Allenstein fand eine besondere Entwicklung des polnischen Schulwesens statt, die durch den zunehmenden Siedlungsverkehr unterstützt wurde. Ziel des Artikels ist es, die Anfänge der Organisation von allgemeiner und sekundärer allgemeiner und pädagogischer Bildung in Olsztyn unter der Leitung der Bildungsabteilung des Regierungsbevollmächtigten in der Pionierzeit vorzustellen, die bis zur Ernennung des Masurischen Schulbezirks in Olsztyn am 1. September 1945 dauerte.

Übersetzt von Piotr Ambroziak

Maria Radziszewska, The organization of education in the pioneer period in Olsztyn by the ment of Education at the Plenipotentiary Office of the Government of the Republic of Poland (April–August 1945)

Summary

In April 1945, the Department of Education was formed in Olsztyn by the Plenipotentiary Office of the Government of the Republic of Poland. Its head was the native Paweł Sowa. During the functioning of the Department of Education at the Plenipotentiary Office of the Government of the Republic of Poland from April through to the end of August 1945, thanks to this department in the Masurian district, a network of educational administration in the area and the first schools were established. Polish education particularly developed in Olsztyn, supported by the increase in inhabitants. The aim of this article is to present the beginnings of the organization of primary and secondary education as well as pedagogic education in Olsztyn under the direction of the Department of Education in the Plenipotentiary Office during the pioneer period, which lasted until the appointment of the School District of Masuria in Olsztyn, i.e. September 1, 1945.

Translated by Aleksander Pluskowski

dr Maria Radziszewska
Katedra Dydaktyki i Historii Wychowania
Wydział Nauk Społecznych
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
maria.radziszewska@uwm.edu.pl

Bibliografia

- 60 Lat Szkoły Podstawowej nr 1
2005 60 Lat Szkoły Podstawowej nr 1 im. Ryszarda Knosząły w Olsztynie, Olsztyn.
- Berlińska Bogumiła, Karpińska Regina
2005 60-lecie Szkoły Podstawowej nr 2 imienia Jarosława Dąbrowskiego w Olsztynie. Przeszłość i współczesność 1945–2005, Olsztyn.
- Bętkowski Rafał
2003 Olsztyn jakiego nie znacie. Obraz miasta na dawnej pocztówce, Olsztyn.
- Chmielewski Wojciech
2004 Czesław Wycech jako kreator polityki oświatowo-wychowawczej, Wychowanie w Rodzinie, 2004/2, t. X, ss. 19–25.

Filipkowski Tadeusz

1978 *Oświata na Warmii i Mazurach w latach 1945–1960*, Warszawa.

1989 *W obronie polskiego trwania. Nauczyciele polscy na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach międzywojennych*, Olsztyn.

1992 *Nauczyciele z Wileńszczyzny na Warmii i Mazurach po 1945 roku*, w: *Wilno-Olsztyn. Kontynuacje tradycji kulturalnej*, Olsztyn, ss. 23–38.

Mauersberg Stanisław, Walczak Marian

1999 *Oświata polska w latach 1944–1956. Wybór źródeł. Część pierwsza lata 1944–1948*, t. 1, Warszawa.

Okręg Mazurski w raportach Jakuba Prawina

1996 *Okręg Mazurski w raportach Jakuba Prawina. Wybór dokumentów. 1945 r.*, Przygotował do druku Tadeusz Baryła, Olsztyn.

Oracki Tadeusz

1975 *Twórcy i działacze kultury w województwie olsztyńskim w latach 1945–1970. Materiały biograficzne*, Olsztyn.

1983 *Słownik biograficzny Warmii, Mazur i Powiśla w XIX i XX wieku (do 1945 roku)*, Warszawa.

Pepoł Włodzimierz

2006 *Z Wołynia na Warmię*, w: *Olsztyńskie korzenie: rok 1945*, red. i wybór T. Śrutowski, Olsztyn, ss. 64–73.

Płotek Marcin

2011 *Trudne początki Okręg Mazurski w latach 1945–1946*, Dąbrówno.

Radziszewska Maria

2012 *Działalność patriotyczna nauczycielek na Warmii i Mazurach w okresie międzywojennym*, w: *Kobieta a patriotyzm. Konteksty historyczno-pedagogiczne XVI–XX wieku*, red. E.J. Kryńska, Ł. Kalisz, A. Konopacki, Białystok, ss. 137–155.

2016 *Losy uczestników strajku szkolnego 1905 roku na przykładzie biografii Tadeusza Młodkowskiego*, Rozprawy z Dziejów Oświaty, t. LIII, ss. 83–94.

Ruczyński Teofil

1977 *Z tamtych lat*, Warszawa.

Sempioł Janina

1983 *Licea pedagogiczne w województwie olsztyńskim 1945–1970*, Olsztyn.

Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego

2002 *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*. Suplement II, red. Z. Nowak, Gdańsk.

Sowa Paweł

1969 *Po obu stronach kordonu. Wspomnienia*, Olsztyn.

Staniszewski Andrzej

1979 *Teofil Ruczyński (1896–1979)*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, nr 4(146), ss. 539–545.

Tomkiewicz Ryszard

2016 *Ułomna samorządność Polski Ludowej Warmia i Mazury 1945–1990*, Olsztyn.